

УДК 340.12:342.7:343.4:316.6:159.9

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Зінсу О.І.

Національна Академія внутрішніх справ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-46>

Наукова стаття присвячена висвітленню окремих аспектів психологічного насильства як форми домашнього насильства та як форми неправомірної поведінки особи. Зазначені основні нормативно-правові акти стосовно протидії та запобігання домашнього насильства в Україні. Зосереджено увагу на наслідках психологічного домашнього насильства у формі депресивних розладів. Привертну увагу до програми для постраждалої особи та програми кривдника, які відображені в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Зазначено перелік кола осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання. Описано депресивні розлади як наслідки психологічного домашнього насильства. Окреслено роль громадськості та державних структур у реалізації законодавства щодо запобігання та протидії домашнього психологічного насильства.

Ключові слова: морально-етичні цінності, правосвідомість, держава, домашнє насильство, психологічне насильство, неправомірна поведінка, загальне благо, аксіологія права, депресивні розлади, самознищення, інтереси держави, особи, суспільства.

Актуальність теми психологічного насильства обумовлена запитом сучасного суспільства та розвитку правової демократичної держави в Україні. Це питання набуває особливої значущості в умовах процесів євроінтеграції, що передбачає затвердження гуманістичних сімейних цінностей.

Постановка проблеми. Одним з серйозних перешкод до побудови цивілізованого суспільства є проблема домашнього насильства. Так, за даними Мінсоцполітики, у 2017 році зареєстровано 96245 звернень з питань, пов'язаних з домашнім насильством, з них 85340 – від жінок, 10005 – від чоловіків, 900 – від дітей» [5]. Попередження, виявлення та профілактика домашнього насильства є одним із пріоритетних напрямків соціальної та правової політики держави.

Метою статті є висвітлення правових та психологічних аспектів психологічного насильства.

Відповідно до мети були поставлені такі завдання:

- визначити сутність понять: «домашнє насильство», «психологічне насильство», «депресивні розлади»;
- проаналізувати особливості депресивного стану як наслідку психологічного домашнього насильства;

- окреслити заходи щодо попередження та виявлення фактів домашнього насильства;

- обґрунтувати важливість формування мережі центрів тимчасового проживання осіб, постраждалих від домашнього насильства;

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом усього історичного розвитку суспільства питання домашнього насильства висвітлювалося з урахуванням типу правових систем, політичного режиму, тих чи інших історичних умов. Так, в тоталітарному режимі проблеми домашнього насильства не визнавалися або замовчувалися.

Різні аспекти домашнього насильства, неправомірної поведінки в сім'ї, побути досліджуються різними науками. Соціологія, право, психологія, психіатрія висвітлюють домашнє насильство через призму властивих цим наукам принципів, методів, механізмів, інструментів.

Дослідженню домашнього насильства присвячені роботи Б. Головкина, С. Денисова, В. Дзунза, І. Долянської, О. Ільяшенко, Ю. Петрушенко, Т. Циганчук та ін. Вченими досліджено різні аспекти цієї проблеми: гендерне насильство в Україні (М. Аніщук); історичні витоки домашнього насильства (Л. Сукмановська); шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення попереджен-

ня домашнього насильства (К. Гурковська); питання кримінально правового захисту від насильства в сім'ї (Г. Заславська); адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей (О. Ткаленко); соціологічні аспекти домашнього насильства (Я. Вознюк).

Виклад основного матеріалу. Проведення реформ в Україні відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» потребує насамперед змін у правосвідомості громадян. В Копенгагенських критеріях членства в Європейському союзі серед політичних критеріїв виділяють верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин. Зазначені критерії передбачають формування нового стилю мислення, розвиток правосвідомості, правового виховання, культури з реалізацією принципів аксіології права та формуванням загального блага в поєднанні з інтересами держави, особи, суспільства.

Такий підхід включає розвиток демократичних засад в різних сферах суспільних відносин, до складу яких входять і сімейні, побутові відносини. Розвиток гармонійних відносин в сім'ї, побуті передбачає проведення комплексу заходів щодо попередження, протидії домашнього, зокрема, психологічного насильства. Адже основою правової держави має бути суспільство, вільне від поневірянь, соціальної незахищеності, авторитарності, тоталітарності, насильства.

П. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відзначено, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [4, ст. 1].

Серед суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, вирізняють:

- спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах діянь [4, ст. 6].

Зокрема до інших органів та установ, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать: служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; установи та організації системи освіти, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та ін.

Законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству складається з цілої низки нормативно-правових актів:

- Конституція України [1];
- міжнародні договори;
- інші нормативно-правових актів щодо недопущення домашнього насильства.

Станом на 25.11.2018 р. список пов'язаних документів щодо Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» становить 33 документа. Серед яких:

- Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х;
- Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III;
- Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453 «Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року»;
- Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 22.08.2018 № 655 «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 10.10.2018 № 728-р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року»;

– Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству (МОН України; Лист, Рекомендації від 18.05.2018 № 1/11-5480);

– Наказ МВС України Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (МВС України; Наказ, Інструкція, Форма, Постанова, Журнал, Повідомлення, План від 19.12.2017 № 1044Зареєстровано: Мін'юст України від 07.06.2018 № 686/32138) та ін.

Так, ст. 32 Конституції України відзначає, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1, ст. 32].

Сімейний кодекс України визначає засади, права, обов'язки подружжя, батьків, дітей, родичів, осіб, які проживають однією сім'єю.

Кодекс України про адміністративні правопорушення в ст. 173-2 вирізняє вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування [2, ст. 173-2].

Значущим є окреслення законодавцем конкретного переліку кола осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, незалежно від факту спільного проживання. В зазначений перелік кола осіб входять:

- 1) подружжя;
- 2) колишнє подружжя;
- 3) наречені;
- 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);
- 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;

- 6) особи, які мають спільну дитину (дітей);
- 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти);
- 8) дід (баба) та онук (онука);
- 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);
- 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка);
- 11) рідні брати і сестри;
- 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);
- 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;
- 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;
- 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [4, ст. 4].

Конкретне окреслення переліку осіб, на яких розповсюджується законодавство про попередження та протидію домашнього насильства є внеском у формування обізнаності громадян, зосередження уваги громадськості на виявленні фактів домашнього насильства.

Важливе місце серед різних верств населення займає профілактична робота, спрямована на зниження випадків домашнього насильства з метою формування гармонійних відносин в сім'ї, з урахуванням принципів права та морально-етичних цінностей людини як члена суспільства.

Вирізняють форми домашнього насильства:

- фізичне;
- сексуальне;
- психологічне;
- економічного насильства.

Так, в ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вказано, що психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [4, ст. 1].

Психологічне насильство може бути розглянуто через так зване призмю «дерево залежності». Співзалежність учасників психологічного насильства – це саморуйнівна поведінка, яка виникає на підґрунті агресії, неповаги, деформації правосвідомості, примусу до протизаконних дій; нехтуванням морально-етичними цінностями.

Провідним наслідком психологічного насильства стає залежність від думки інших людей, особливо близьких, чутливість до критики, відкладання рішень через побоювання помилитися, зазнати булінгу та чергового приниження.

Психологічне насильство окремо чи в поєднанні з елементами різного роду приниження нерідко міцно закарбовується в підсвідомості особи.

Серед чинників психологічного насильства вагоме місце займають соціальні та економічні аспекти. Нерідко має місце низький рівень правової культури, правового виховання, деформація правосвідомості, нехтування моральними цінностями суспільства. Зазначені аспекти часто пов'язані з економічною напругою в сімейному бюджеті, незадовільна якість житлових умов. Відсутність поваги, гармонії, духовного розвитку в сім'ї стають поштовхом до приниження, незадоволеності, агресії, кепкування, нехтування правами інших осіб, порушення важливих соціальних норм спільного проживання. Окреме місце займає психологічне насильство між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо.

Прояви безвідповідальності по відношенню до дітей, нехтування чи неспроможність реалізувати батьківські права та обов'язки часто виступають спонукаючими факторами зародження психологічного насильства в сім'ї. Непоодинокі випадки, коли діти стають заручниками адиктивної поведінки батьків, постійно роздратованих матерів, татусів та власним стражданням платять за батьківську потребу в самотвердженні. Вразливість, необізнаність, складні життєві обставини, немічний стан, стреси, заклопотаність нерідко стають передумовами неправомірної поведінки осіб.

Тривожність та депресія, спричинені залякуваннями та знущаннями в сімейному колі, особливо в дитинстві, обумовлюють в подальшому дезадаптацію особистості та можуть призводити до формування антисоціальної спрямованості особистості.

Нерідко жертви насильства не повідомляють про факти домашнього насильства. Це обумовлено низкою чинників. Серед них центральне місце займає психологічна, моральна неспроможність особи, яка постраждала від домашнього насильства, засвідчити відкрито про наявність психологічного насильства в сім'ї, страх бути осудним серед оточуючих, страх бути незрозумілим, зневіра в допомогу.

Досвід пережитого психологічного насильства вкрай негативно відображаються на психоемоційних станах потерпілого. Така ситуація завдає шкоди психічному розвитку, провокує різні патологічні стани організму, породжує невпевненість, неврастенію, що у свою чергу стає ризиком розвитку стійкого депресивного стану.

Депресивний стан характеризується пригніченим настроєм, втратою інтересу до занять, які раніше приносили задоволення, неспроможністю виконувати повсякденні справи, тривогою, порушеннями сну, апетиту, низькою концентрацією уваги, відчуттям провини та відчаю. Для діагностики депресивного стану важливою характеристикою виступає триада взаємопов'язаних симптомів: патологічно знижений настрій, уповільнення асоціативного процесу і рухова загальмованість.

Головним проявом депресивного розладу є знижений настрій, що провокує самознищення. Залежно від ступеня зниження настрою, вираження і тяжкості супутніх проявів, депресивні розлади поділяють на:

- депресивний епізод легкого ступеня (F32.0);
- депресивний епізод середнього ступеня (F32.1);
- депресивний епізод важкого ступеня без психотичних проявів (F32.2);
- депресивний епізод важкого ступеня з психотичними проявами (F32.3);
- інші депресивні епізоди та депресивний епізод, неуточнений (F32.9) [6, с. 46].

За ступенем тяжкості вирізняють – легку, середню, тяжку депресію.

Депресія як прояв та наслідок домашнього психологічного насильства призводить до зниження працездатності особи, її готовності виконувати суспільно-корисну працю, що в свою чергу завдає економічних і соціальних збитків державі, знижує якість її трудових ресурсів.

Профілактика та корекція депресивних станів, спричиненого психологічним домашнім насильством, передбачає комплексний підхід, спрямований на соціально-психологічну корекцію, реабілітаційні програми та заходи щодо запобігання девіантної поведінки.

Одним із оптимальних варіантів є поєднання медикаментозного підходу з психологічною та правовою допомогою. Так, робота психолога, насамперед, полягає в ефективній психодіагностиці учасників ситуації, вироблення оптимальної стратегії психологічної допомоги, узгодженість стратегії з учасниками ситуації, вмільний підбір методики і плідна робота з клієнтом. Має значення етап ізоляції із середовища кривдника, спроможність жертви психологічного насильства самостійно будувати свій власний шлях гармонії в новому позитивному оточенні. Вихід із середовища кривдника в новий світ гармонії несе в собі розвиток відповідальності, критичного мислення, вольових якостей. Важливу роль у системі цих заходів займає реалізація програм як для кривдника, так і постраждалої особи.

Проведення корекційної роботи з кривдниками – складний процес, що вимагає планової роботи. Так, п. 10 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

програма для кривдника – це комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викоринення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків [4, ст. 1].

П. 11 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» програма для постраждалої особи – це комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування [4, ст. 1].

Особлива роль в допомозі особам, постраждалим від психологічного домашнього насильства, належить розвитку мережі доступної психологічної, правової допомоги, формуванню довіри населення до дієвості таких заходів, активна позиція громадськості, розвиток духовності в суспільстві.

Висновки та пропозиції. Враховуючи велику значущість окресленої проблеми для інтересів суспільства, держави, особи, вбачається доцільним запровадження циклу занять з правового виховання населення, зокрема, з напрямку правової просвіти. Активізація діяльності центрів сім'ї і молоді, формування відповідального батьківства, своєчасне виявлення ризиків та фактів домашнього насильства мають стати ефективними напрямками правового та психологічного супроводу. Вагомим внеском в реалізацію зазначених напрямків має бути формування та розвиток мережі центрів – тимчасових проживання осіб, постраждалих від домашнього насильства, своєчасне виявлення його проявів та здійснення профілактичної роботи.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III.-ВВР.2002, № 21-22, ст. 135 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984.-№ 8073-Х.-ВВР-1984, додаток до № 51, ст. 1122 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/80732-10>.
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII.-ВВР.-2018.-№ 5, ст. 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 728-р, «Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/728-2018-р>.
6. Сучасна діагностика і лікування в психіатрії (2-е видання, перероб. та доповн.) / За редакцією д.мед.н., професора В.С. Підкоритного // Довідник лікаря «Психіатр». – К.: ТОВ «Доктор-Медія», 2-11. – 292 с. – (Серія «Бібліотека «Здоров'я України»).

Зинсу О.І.

Национальная Академия внутренних дел

ПРАВОВЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

Аннотация

Научная статья посвящена освещению отдельных аспектов психологического насилия как формы домашнего насилия и как формы неправомерного поведения человека. Указанные основные нормативно-правовые акты по противодействию и предотвращению домашнего насилия в Украине. Сосредоточено на последствиях психологического домашнего насилия в форме депрессивных расстройств. Привлечено внимание к программе для пострадавшего лица и программы обидчика, которые отражены в Законе Украины «О предотвращении и противодействии домашнему насилию». Указан перечень круга лиц, на которых распространяется действие законодательства о предотвращении и противодействии домашнему насилию независимо от факта совместного проживания. Описаны депрессивные расстройства как последствия психологического домашнего насилия. Определены роль общественности и государственных структур в реализации законодательства о предотвращении и противодействии домашнего психологического насилия.

Ключевые слова: морально-этические ценности, правосознание, государство, домашнее насилие, психологическое насилие, неправомерное поведение, общее благо, аксиология права, депрессивные расстройства, самоуничтожения, интересы государства, личности, общества.

Zinsu O.I.

National Academy of Internal Affairs

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DOMESTIC VIOLENCE

Summary

The scientific article is devoted to the coverage of certain aspects of psychological violence as a form of domestic violence and as a form of unlawful behavior of a person. The said basic legal acts concerning counteraction and prevention of domestic violence in Ukraine. Focused attention is paid to the consequences of psychological domestic violence in the form of depressive disorders. Attention is drawn to the program for the victim and the program of the offender, which are reflected in the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence". The list of persons covered by the legislation on prevention and counteraction to domestic violence, regardless of the fact of joint residence, is indicated. Depressive disorders are described as consequences of psychological domestic violence. The role of the public and state structures in the implementation of legislation on the prevention and counteraction of domestic psychological violence is outlined.

Keywords: moral and ethical values, legal consciousness, state, domestic violence, psychological violence, misconduct, general good, legal axiology, depressive disorders, self-destruction, interests of the state, person, society.